

УДК 159.955.1: 316.64

DOI: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol23-Year2020-50>

Вінков Веніамін Юрійович

молодший науковий співробітник

лабораторії психології мас та спільнот,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,

м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-1237-0637

ven.vinkov@gmail.com

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИРОБЛЕННЯ СТУДЕНТАМИ УЯВЛЕНЬ ПРО ЖИТТЄВИЙ УСПІХ

Актуальність дослідження пов'язана з необхідністю з'ясування ролі особистісних властивостей у виробленні молоддю уявлень про життєвий успіх. Надалі це дало б змогу визначити, як можна допомогти тій молоді, яка мала досвід невдач у минулому і яка наразі переживає труднощі самовизначення щодо життєвих орієнтирів.

Метою статті було виявити на основі результатів емпіричного дослідження соціально-психологічні особливості вироблення уявлень про життєвий успіх у молоді з різним життєвим досвідом.

Результатом дослідження стало визначення низки соціально-психологічних особливостей вироблення молоддю уявлень про життєвий успіх. Соціально-компенсаторні особливості полягають у тому, що досвід невдач актуалізує вплив негативних особистісних властивостей на процес зумовлення змісту аксіологічного компонента уявлень; соціально-статусні – характеризують вплив досвіду легкого досягання успіхів у молоді з позитивними аспектами самоставлення на посилення важливості соціального визнання та прагнення кар'єри; владно-статусні – ґрунтуються на тому, що досвід важкого або легкого досягання успіхів у минулому однаковою мірою посилює роль цінностей влади у виборі впливовості і багатства як орієнтирів життєвого успіху; маніпулятивно-орієнтаційні – означають, що внаслідок впливу досвіду невдач у молоді з негативними аспектами самоставлення досягання життєвого успіху відбувається через знецінення загальноприйнятих правил і перебільшення ролі соціальних зв'язків; нормативно-орієнтаційні – проявляються в підвищенні значення загальноприйнятих правил і посиленні орієнтації на себе, а не на соціальні зв'язки.

Перспективи практичного застосування результатів дослідження полягають у більш поглибленому вивченні впливу досвіду невдач на вироблення стратегій досягання життєвого успіху та в напрацюванні програм активної допомоги й наданні рекомендацій молоді, яка переживає труднощі в

плануванні власного майбутнього, в особистісному та професійному самовизначенні.

Ключові слова: соціальні уявлення; життєвий успіх; молодь; самоставлення; сенсожиттєві орієнтації; цінності.

Veniamin Yu. Vinkov

junior researcher,

Laboratory for Psychology of Masses and Communities,

Institute of Social and Political Psychology of the NAES of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-1237-0637

ven.vinkov@gmail.com

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF STUDENTS' DEVELOPMENT OF REPRESENTATIONS ABOUT LIFE SUCCESS

Background and purpose. The relevance of the study is due to the need to clarify the role of personal qualities in the development of young people's representations about life success, which will further identify ways to help young people who have experienced failures in the past and have problems with self-determination. The purpose of the article is based on the results of empirical research to identify social and psychological peculiarities of developing representations about life success among young people with different life experiences.

Findings. The results of an empirical study provide an opportunity to identify a number of social and psychological peculiarities of development of representations about life success among young people. Socio-compensatory peculiarities show that the failure experience actualizes the influence of negative personality traits on the process of determining the content of the axiological component of representations. Socio-status peculiarities characterize the influence of the easy success achievement experience among young people with positive aspects of self-esteem on the strengthening of the importance of social recognition and career. Power status peculiarities are based on the fact that the difficult or easy success achievement experience in the past equally strengthens the role of power values in the choice of influence and wealth as landmarks of life success. Manipulative orientation peculiarities mean that due to the influence of the failure experience among young people with negative aspects of self-esteems, the life success achievement occurs through the devaluation of generally common rules and exaggeration of the role of social connections. Normative orientations are manifested in increasing the importance of generally common rules and strengthening the focus on oneself rather than on social connections.

Practical applications of the results are seen in a more in-depth study of the impact of failure on the development of success strategies and in the development of

active care programs and recommendations for young people experiencing difficulties in planning their future, personal and professional self-determination.

Keywords: social representations; life success; young people; self-esteem; meaningful life orientations; values.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток нових технологій та впровадження їх у різні сфери суспільного життя неминуче приводить до змін у системі цінностей тієї спільноти, яка опановує ці технології. Ці зміни не оминають і молодь. Недостатній життєвий досвід, який дав би молоді змогу критично оцінити ці зміни, та образ успішного життя, що транслюється засобами масової інформації, можуть викликати негативні емоційні реакції, призводити до загострення відчуття неповноцінності, зниження самооцінки, втрати самоповаги. Тому вивчення проблеми успіху очима молоді дасть змогу глибше осмислити труднощі самореалізації в юнацькому віці та напрацювати ефективні засоби психологічної допомоги тим, хто її потребує. Отже, дуже важливо, як нам видається, з'ясувати, як у сучасній молоді виробляються уявлення про життєвий успіх та його досягнення, що є досить перспективним напрямом дослідження і потребує поглибленого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. На сьогодні проблема дослідження успіху достатньо представлена в психології. Насамперед це дослідження мотивації досягнення успіху та уникнення невдач (Макклелланд, 2007; Козуб, 2018; Прядко, 2015), особливостей уявлень про успіх та успішність (Боровинська, 2017; Гуляс, 2018; Рашковська, 2016; Иванова, 2019), образ успішної людини (Москаленко, 2019). У соціології більшу цікавість викликає життєвий або соціальний успіх (Бевзенко, 2008; Злобіна, 2004; Сохань, Головаха, Ануфриєва, Балакирева, & Очеретяный, 1995).

Вивчаючи успіх, дослідники зазвичай приділяють увагу різним аспектам цього феномену, тому, відповідно, виділяють критерії, за якими оцінюється і визначається успіх. Більшість дослідників сходяться на думці, що до критеріїв успіху слід віднести зовнішні, як ті, що втілюються в певних предметах або соціальних стандартах, і внутрішні, до яких належить задоволеність життям як узагальнене відчуття вдалого життя. С. Ключников (2002) до зовнішніх критеріїв відносить матеріальне і соціальне благополуччя, а внутрішні пов'язує з відчуттям гармонійності свого життя, задоволеністю від набутих благ, позитивним світосприйманням, відчуттям власної зреалізованості, запотребованості в житті. Схожої позиції дотримується і Я. Хаммер (2008), який розрізняє об'єктивний успіх (за критерієм оцінки результатів діяльності навколишнім оточенням) і суб'єктивний (як сукупність суджень людини

про її досягнення, що вимірюється ступенем задоволеності результатами.

Узагальнюючи все вищезазначене, до зовнішніх критеріїв пропонуємо відносити ті орієнтири або ідеали, що відображають різні сфери життєдіяльності, які є актуальними для суспільства загалом, а до внутрішніх – ставлення до них як результат самовизначення як окремої особи, так і групи осіб. На нашу думку, ці орієнтири становлять центральний компонент у структурі уявлень про життєвий успіх і виконують декілька функцій, серед яких регулятивну (дає молоді змогу коригувати свої стратегії) та оцінну (виражає загальне почуття задоволеності власним життям).

Крім центрального компонента, у структурі уявлень про життєвий успіх можна виділити периферію. Це засоби і способи досягнення життєвого успіху, що можуть викликати осуд або схвалення оточення або суспільства загалом. Цей аспект ми назвали інструментальним компонентом цих уявлень.

Проте відкритим залишається питання, яким чином відбувається засвоєння цих орієнтирів і способів досягнення життєвого успіху, що саме зумовлює вироблення компонентів уявлень про життєвий успіх.

Тому **мета статті** полягає в тому, щоб на основі результатів емпіричного дослідження виявити соціально-психологічні особливості вироблення уявлень про життєвий успіх у молоді з різним життєвим досвідом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для виявлення соціально-психологічних особливостей вироблення уявлень про життєвий успіх у 2016–2018 роках було проведено опитування студентської молоді, у якому взяли участь 315 осіб. Учасникам було запропоновано проранжувати за важливістю такі орієнтири життєвого успіху: добрі взаємини, соціальне визнання, багатство, кар'єра, професіоналізм, впливовість, творча самореалізація. Крім того, важливо було з'ясувати, якому способу досягання успіху молодь віддає перевагу, тому вона мала також оцінити протилежні за змістом твердження: *нехтування або дотримання загальноприйнятих правил і покладання на соціальні зв'язки або на самого себе.*

Відповідно до структури уявлень про життєвий успіх, де ми виокремили аксіологічний та інструментальний компоненти, важливо було визначити, чим зумовлено вироблення цих компонентів уявлень. Тому одним із наших завдань було дослідити, які психологічні властивості зумовлюють їх вироблення. Серед цих властивостей ми визначили мотиватори соціально-психологічної активності, самоставлення, сенсожиттєві і ціннісні орієнтації, а з-поміж методик обрали

«Діагностику мотиваторів соціально-психологічної активності (Д. Макклелланд)» (Фетискин, Козлов, & Мануйлов, 2002), «Тест-опитувальник самоствалення (В. Столін, С. Пантелєєв)» (Глуханюк, 2005), «Тест сенсожиттєвих орієнтацій (Д. Леонтєєв)» (Леонтєєв, 2000) і «Методику Ш. Шварца вивчення цінностей особистості» (Карандашева, 2004).

Гіпотеза дослідження полягала в тому, що минулий досвід невдач та успіхів є психологічною передумовою процесу вироблення уявлень про життєвий успіх, а його опосередкованою ланкою – мотиватори соціально-психологічної активності, самоствалення, сенсожиттєві орієнтації і цінності, що, з одного боку, є наслідком минулих невдач та успіхів, а з другого – тими чинниками, що зумовлюють вибір орієнтирів життєвого успіху і способів його досягання (рис. 1).

Щоб перевірити висунуту гіпотезу дослідження, було вирішено здійснити аналіз емпіричних результатів, що охоплював два етапи:

1. Визначити роль невдач та успіхів у минулому в розвитку самоствалення, сенсожиттєвих і ціннісних орієнтацій, мотиваторів соціально-психологічної активності.

2. З'ясувати роль самоствалення, сенсожиттєвих орієнтацій, мотиваторів соціально-психологічної активності і цінностей у виробленні уявлень про життєвий успіх, а саме у визначенні змістових характеристик аксіологічного та інструментального компонентів цих уявлень.

Рис. 1. Модель соціально-психологічного зумовлення процесу вироблення молоддю уявлень про життєвий успіх

Серед молоді виокремилися три групи, що відрізнялися минулим досвідом респондентів: 1) молодь з досвідом невдач (15,6%), 2) молодь з досвідом важкого досягання успіхів (46,3%), 3) молодь з досвідом легкого досягання успіху (38,1%). Відповідно, було виділено три

незалежні змінні, що впливають на процес вироблення і формування психологічних властивостей, а саме досвід невдач (ДН), досвід важкого досягання успіхів (ДВУ), досвід легкого досягання успіхів (ДЛУ). Як метод статистичної обробки було застосовано Н-критерій Краскела – Воллеса, що дав змогу здійснити відповідні порівняння між трьома групами молоді. Для обчислення було використано програму SPSS.

Результати першого етапу дослідження впливу минулого досвіду на розвиток психологічних властивостей показали, що невдачі значно знижують показники мотиваторів соціально-психологічної активності, самоставлення, сенсожиттєвих і ціннісних орієнтацій, тоді як успіхи, навпаки, сприяють їхньому розвитку. Минулий досвід успіхів та невдач виявився важливим у формуванні мотивації досягання успіху, прагнення до влади і до афіліації (рис. 2). Вищі значення мотивації досягання успіху ($p < 0,05$) виявилися в молоді з ДВУ ($R_{сер} = 175,53$) і ДЛУ ($R_{сер} = 174,56$), тоді як у молоді з ДН ($R_{сер} = 133,09$) ці значення були набагато нижчими, що свідчить про позитивний вплив успіхів у минулому на формування цієї мотивації незалежно від важкості досягання. Це дає підстави, аби припустити, що переживання успіху в минулому стає в подальшому для молоді домінантним мотивом у діяльності і критерієм її ефективності, на який вона орієнтується і який прагне повторити за аналогічних умов. Водночас невдача деструктивно впливає на формування такої мотивації, що може проявитися в посиленні намагання уникати ситуацій, де з'являються певні труднощі.

Схожі відмінності виявилися між групами молоді за показниками прагнення до влади ($p < 0,01$), де молодь з ДВУ ($R_{сер} = 171,75$) і ДЛУ ($R_{сер} = 182,18$) має вищі значення за цим показником, ніж молодь з ДН ($R_{сер} = 126,22$).

Важлива роль минулих успіхів та невдач позначилася на формуванні тенденції до афіліації ($p < 0,05$) як мотиватора соціально-психологічної активності. Молодь з ДН ($R_{сер} = 138,56$) продемонструвала нижчі показники, ніж молодь з ДВУ ($R_{сер} = 178,85$) і ДЛУ ($R_{сер} = 168,08$).

Різниця, хоч і незначна, проявилася між двома групами молоді з різним досвідом досягання успіхів у проявах мотивації прагнення до влади і тенденції до афіліації. Вона показує більший вплив важкого досвіду досягання успіхів на формування тенденції до афіліації. Це можна пояснити тим, що, досягаючи успіхів у минулому, ця молодь частіше переживала стан фрустрації як реакції на тимчасові труднощі і більше потребувала підтримки з боку оточення, ніж молодь, що мала досвід легкого досягання успіхів. Водночас молодь з ДЛУ має вищі показники мотивації прагнення до влади, що свідчить про більш

виражені переживання в минулому почуття переваги порівняно з молоддю з ДВУ.

Рис. 2. Розподіл значень за шкалами методики «Діагностика мотиваторів соціально-психологічної активності» (Д. Макклелланд) у молоді з різним життєвим досвідом (Н-критерій Краскела – Воллеса, Rсер)

Що ж до впливу успіху та невдач на ставлення молоді до себе, то виявилось, що його розвиток теж залежить від минулого досвіду невдач і досягання успіхів. Так, невдачі (Rсер=92,28) найгірше впливають на глобальне самоставлення (p<0,001), що спричинило низькі значення цього показника. У молоді ж із досвідом важкого (Rсер=163,26) і легкого (Rсер=165,03) досягання успіхів значення самоставлення є більш високими, що загалом підтверджує важливу роль успіхів у його формуванні.

Відмінності між впливом невдач та успіхів у минулому простежуються і щодо самоставлення, диференційованого за самоповагою, автосимпатією, самоінтересом та очікуваним ставленням від інших (рис. 3).

За самоповагою (p<0,001), що емоційно і змістовно об'єднує віру у свої сили, здібності, енергію, самостійність, а також оцінку своїх можливостей, контроль власного життя, послідовність, розуміння самого себе, у молоді з ДВУ (Rсер=158,95) і ДЛУ (Rсер=165,0) спостерігаються вищі значення порівняно з молоддю з ДН (Rсер=107,82). Водночас у молоді з ДЛУ значення самоповаги виявилися найвищими серед усіх трьох груп.

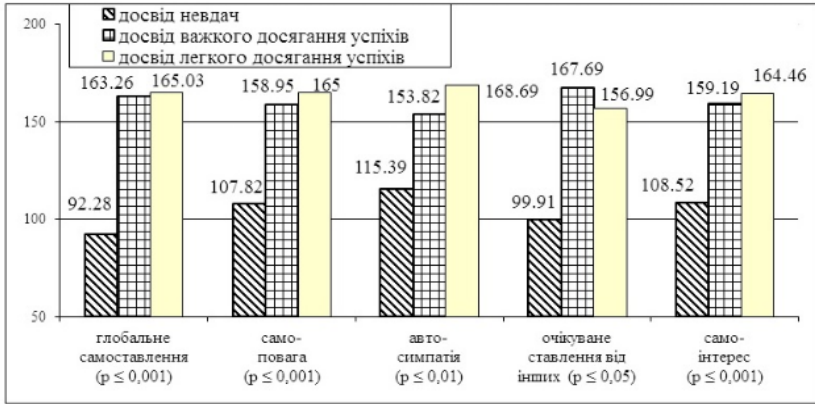

Рис. 3. Розподіл значень за шкалами методики «Тест-опитувальник самоставлення» (В. Столін, С. Пантелєєв) у молоді з різним життєвим досвідом (Н-критерій Красскела – Воллеса, Rсер)

Автосимпатія ($p < 0,01$), що поєднує в собі схвалення себе загалом, довіру до себе і позитивну самооцінку, виявилася залежною від успіхів у минулому. Це підтверджується результатами, отриманими у трьох групах молоді з ДН ($R_{сер}=115,39$), ДВУ ($R_{сер}=153,82$) і ДЛУ ($R_{сер}=168,69$). Однак найвищі значення спостерігаються в молоді з ДЛУ.

Очікуване ставлення від інших ($p < 0,05$) сильніше проявилось в молоді з ДВУ ($R_{сер}=167,69$) і ДЛУ ($R_{сер}=156,99$), тоді як у молоді з ДН ($R_{сер}=99,91$) ці значення виявилися найнижчими. Це можна пояснити тим, що ті, хто пережив невдачі в минулому, не відчували підтримки, а можливо, навіть відчували певний тиск та осуд з боку оточення, що й позначилося згодом на ставленні до самого себе та очікуванні від інших негативних оцінок своїх дій.

Самоінтерес ($p < 0,001$) як міра близькості до самого себе, інтерес до власних думок і почуттів, впевненість у своїй цікавості для інших найбільше проявився в молоді з ДВУ ($R_{сер}=159,19$) і ДЛУ ($R_{сер}=164,46$), тоді як найменше – у молоді з ДН ($R_{сер}=108,52$). Це говорить про те, що невдачі викликають негативні переживання, що згодом переходять у тривалі емоційні стани та закріплюються як особистісні властивості. Втрата інтересу до самого себе є радше наслідком закріплення негативних переживань із приводу невдачі. Натомість успіхи сприяють формуванню стійкого інтересу до самого себе і пізнанню нових можливостей своєї особистості.

На рівні готовності до конкретних дій у ставленні до свого «Я», а саме за показниками самовпевненості, ставлення інших, самоприйняття, самопослідовності (самокерування), самозвинувачення, самоінтересу і саморозуміння, також виявлено відмінності між молоддю з різним досвідом невдач та успіхів (рис. 4).

Рис. 4. Розподіл значень за шкалами методики «Тест-опитувальник самоставлення» (В. Столін, С. Пантелєєв) у молоді з різним життєвим досвідом (Н-критерій Краскела – Воллеса, Rсер)

Самовпевненість (p<0,001), під якою ми розуміємо уявлення про себе як про самостійну, вольову, енергійну, надійну людину, якій є за що себе поважати, більш вираженою виявилася у молоді з ДВУ (Rсер=157,86) і ДЛЮ (Rсер=168,29), натомість найменш вираженою – у молоді з ДН (Rсер=102,09).

Ставлення інших (p<0,01) як показник самоставлення – думка людини про те, що її особистість, характер і діяльність здатні викликати в інших повагу, симпатію, схвалення й розуміння, найбільш вираженим виявилася в молоді з ДВУ (Rсер=163,36) і ДЛЮ (Rсер=158,8), а в молоді з ДН – найменш вираженим (Rсер=116,01).

У молоді, яка набула досвіду важкого (Rсер=161,08) і легкого (Rсер=158,91) досягання успіхів, кращі показники самоприйняття (p<0,05), ніж у молоді з досвідом невдач (Rсер=118,0), що говорить про позитивний вплив успіхів у минулому і проявляється в дружньому ставленні до себе, згоді із самим собою, схваленні своїх планів і бажань, безумовному прийнятті себе навіть попри свої реальні або надумані вади.

Процес важкого досягання успіхів у минулому ($R_{сер}=171,3$) позитивно впливає на самопослідовність (самокерування; $p<0,001$), на відміну від невдач ($R_{сер}=119,77$) і легкого досягання успіхів ($R_{сер}=145,79$). Це свідчить про стійку переконаність молоді з досвідом важкого досягання успіхів щодо того, що основним джерелом активності і досягнення результатів, які стосуються як діяльності, так і власної особистості, є сама людина.

Самозвинувачення ($p<0,05$) є більш характерним для молоді з ДН ($R_{сер}=188,39$), ніж для молоді з ДВУ ($R_{сер}=153,93$) і ДЛУ ($R_{сер}=143,63$), що свідчить про схильність перших у разі провалів і невдач брати провину на себе (проте їм бракує симпатії до самих себе, що супроводжується негативними переживаннями).

Підвищений самоінтерес ($p<0,001$) у молоді з ДВУ ($R_{сер}=166,62$) і ДЛУ ($R_{сер}=158,61$), на відміну від молоді з ДН ($R_{сер}=99,0$), говорить про сильний інтерес до власного Я, любов до себе, почуття цінності власної особистості, а також усвідомлення цінності своєї особистості для оточення.

Саморозуміння ($p<0,05$), що говорить про осмисленість учинків, усвідомлення причин і наслідків своєї поведінки, розвинену рефлексію, виявилось більш вираженим у молоді з ДВУ ($R_{сер}=153,13$) і ЛВУ ($R_{сер}=166,95$), ніж у молоді ДН ($R_{сер}=122,99$).

Узагальнюючи результати впливу невдач і легкого або важкого досягання успіхів у минулому на самоставлення молоді, можна говорити про позитивний вплив успіхів на самоставлення та окремі його аспекти. Натомість переважання невдач у минулому негативно впливає на самоставлення, що знаходить свій вияв передусім у посиленні самозвинувачення.

Між молоддю з досвідом важкого і легкого досягання успіхів простежуються відмінності за змістом самоставлення, що диференційоване за самоповагою, автосимпатією, самоінтересом та очікуваним ставленням від інших, а також на рівні готовності до конкретних дій у ставленні до свого «Я», а саме за показниками самовпевненості, ставлення інших, самоприйняття, самопослідовності (самокерування), самозвинувачення, самоінтересу і саморозуміння.

Більш важливе значення у формуванні очікуваного ставлення від інших, самопослідовності (самокерування), самоінтересу на рівні готовності до дій щодо власного «Я» має процес важкого досягання успіхів. Натомість легке досягання успіхів більше впливає на формування автосимпатії, самовпевненості і саморозуміння. На формування самоповаги, самоінтересу, самоприйняття однаковою мірою впливають обидва процеси досягання успіхів – як важкого, так і легкого.

Минулі невдачі та успіхи справляють помітний вплив на сенсожиттєві орієнтації і його складові, такі як цілі і процес життя, результативність, локус контролю Я, локус контролю життя та осмисленість життя загалом (рис. 5).

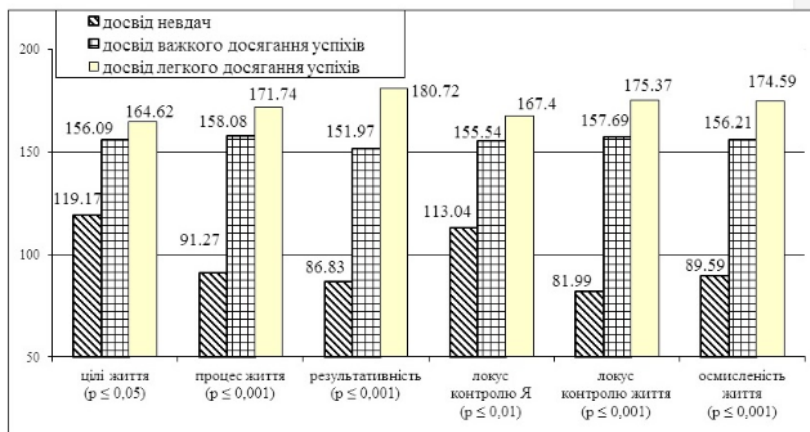

Рис. 5. Розподіл значень за шкалами методики «Тест сенсожиттєвих орієнтацій (Д. Леонтьев)» у молоді з різним життєвим досвідом (Н-критерій Краскела – Воллеса, Rсер)

У молоді з ДЛУ найбільші значення (Rсер=164,62) виявилися за цілями життя (p<0,05), на відміну від молоді з ДН (Rсер=119,17); проміжне місце посіла молодь з ДВУ (Rсер=156,09). Такий розподіл говорить про те, що минулий успіх позитивно впливає на цілепокладання, що задає осмисленість, спрямованість діяльності та часову перспективу. Молодь із досвідом досягання успіхів, що має високі значення за цим показником, можна охарактеризувати як цілеспрямовану, проте надто високі значення можуть свідчити й про певну її легковажність. Остання проявляється в небажанні нести відповідальність за реалізацію заявлених цілей та відмову від них, коли трапляються обставини, що стають на заваді їх реалізації. Молодь із ДН менш схильна думати про перспективи, що чекають у майбутньому, і більше зосереджена на минулому.

Відчуття процесу життя, або інтересу до нього та емоційної насиченості життя (p<0,001), найменшою мірою притаманне молоді з ДН (Rсер=91,27), тоді як молодь з ДВУ (Rсер=158,06) і ДЛУ (Rсер=171,74) має найвищі значення за цим показником. Такі результати показують, що минулі невдачі досить сильно впливають на

переживання незадоволеності теперішнім життям, тоді як минулі успіхи справляють позитивний вплив на життя, яке сприймається як цікаве, емоційно насичене і сповнене сенсом.

Результативність ($p < 0,001$), яка відображає оцінку пройденого відрізка життя і відчуття того, наскільки продуктивною й осмисленою є його прожита частина, найбільш властива молоді з ДЛУ ($R_{сер} = 180,72$). Найменші значення за цим показником має молодь з досвідом невдач ($R_{сер} = 86,83$), що говорить про її незадоволеність продуктивністю прожитої частини життя. Молодь з ДВУ ($R_{сер} = 151,97$) має середній рівень прояву результативності.

Високі значення локусу контролю Я ($p < 0,01$), що виявилися притаманними молоді з ДВУ ($R_{сер} = 155,54$) і ДЛУ ($R_{сер} = 167,4$), свідчать про уявлення її представників про себе як про тих, хто здатний здійснити вибір, щоб побудувати своє життя відповідно до власних уявлень і цілей. Натомість у молоді з досвідом невдач ($R_{сер} = 113,04$) низькі значення говорять про невіру у свої сили, щоб контролювати події власного життя.

Такі самі дані, тільки за локусом контролю життя ($p < 0,001$), має молодь з ДВУ ($R_{сер} = 157,69$) і ЛВУ ($R_{сер} = 175,37$), що відображає її переконаність у своїй здатності впливати на власне життя, приймати рішення і реалізовувати їх. Натомість у молоді з досвідом невдач ($R_{сер} = 81,99$), навпаки, спостерігаються протилежні тенденції, а саме переконаність у тому, що життя сповнене випадковостей, на які важко вплинути, а тому майбутнє сприймається як недосяжне і примарне.

Урешті, осмисленість життя ($p < 0,001$) в молоді з ДН ($R_{сер} = 89,59$) має найнижчий прояв, а в молоді з ДВУ ($R_{сер} = 156,21$) і ЛВУ ($R_{сер} = 174,59$) – найвищі прояви.

Що ж до розвитку ціннісної сфери, то відмінності в цінностях стимуляції і влади найбільше проявилися між молоддю, з одного боку, що має досвід невдач, і молоддю, з другого боку, з досвідом досягнення успіхів (незалежно від того, як молодь змогла їх досягти). Значення цінностей стимуляції ($p < 0,01$) виявилися вищими в молоді з ДВУ ($R_{сер} = 134,83$) і ЛВУ ($R_{сер} = 133,47$), нижчими – у молоді з ДН ($R_{сер} = 90,41$). Так само значення цінностей влади ($p < 0,01$) є вищими у молоді з ДВУ ($R_{сер} = 126,32$) і ДЛУ ($R_{сер} = 142,81$), ніж у молоді з ДН ($R_{сер} = 93,83$).

Отже, результати емпіричного дослідження частково підтверджують висунуту гіпотезу про те, що успіхи та невдачі впливають на розвиток мотиваторів соціально-психологічної активності, самоставлення, сенсожиттєвих орієнтацій і, частково, становлення ціннісної сфери молоді – особливо цінностей стимуляції і влади.

На другому етапі аналіз отриманих результатів полягав у з'ясуванні ролі самоствавлення, мотиваторів соціально-психологічної активності, ціннісних і сенсожиттєвих орієнтацій у визначенні змістових характеристик аксіологічного та інструментального компонентів уявлень про життєвий успіх. Для цього було визначено рівні прояву кожного з вищезазначених показників (рис. 6–8), а далі, залежно від цих рівнів, з'ясовано важливість для молоді з різним життєвим досвідом таких орієнтирів життєвого успіху, як добрі взаємини, соціальне визнання, багатство, кар'єра, професіоналізм, впливовість, творча самореалізація, а також схильність до нехтування або дотримання загальноприйнятих правил і покладання на соціальні зв'язки або на самого себе в досяганні життєвого успіху (табл.).

Отже, найбільш чутливими орієнтирами життєвого успіху, що становлять аксіологічний компонент уявлень і підпадають під вплив особистісних властивостей, виявилися добрі взаємини, соціальне визнання, багатство, кар'єра, професіоналізм і впливовість.

На вибір *добрих взаємин* як орієнтира життєвого успіху молоддю з досвідом важкого досягання успіхів у минулому впливають цінності доброзичливості. Такий вплив цінностей доброзичливості на вибір добрих взаємин можна пояснити тим, що в процесі переживання певних життєвих труднощів у минулому стосунки з найближчим оточенням як джерело психологічної підтримки набули для цієї молоді найбільшої цінності. Відповідно, відбувся зсув в ієрархії цінностей, де добрі взаємини почали відігравати більшу роль, ніж успішне подолання життєвих труднощів.

Важливість *соціального визнання* в молоді з досвідом невдач у минулому зумовлена такими аспектами самоствавлення, як високий рівень самозвинувачення, брак інтересу до себе і негативне ставлення інших, а в молоді з досвідом легкого досягання успіхів – високим рівнем очікуваного позитивного ставлення інших до себе і розуміння себе. У першому випадку зумовленість вибору соціального визнання негативними аспектами самоствавлення є наслідком формування негативної Я-концепції особистості, тому такий вплив має радше компенсаторний характер, що виражається в надмірному прагненні бути прийнятим не тільки найближчим оточенням, а й більш широким колом осіб. У другому випадку зростання значення соціального визнання внаслідок посилення позитивних аспектів ставлення до себе, навпаки, відштовхується від позитивної Я-концепції, що була сформована передусім у соціальному оточенні, де завжди відчувалася підтримка будь-яких прагнень цієї молоді. Натомість у молодих респондентів із важким досвідом очікуване позитивне ставлення інших має

протилежний ефект і негативно впливає на прагнення до соціального визнання, що зменшує важливість цього орієнтира. Таку тенденцію до знецінення соціального визнання внаслідок посилення впевненості у позитивному ставленні найближчого оточення можна пояснити наявністю підтримки з боку найближчого оточення в моменти переживання молоддю в минулому труднощів у розв'язанні проблем. Це в підсумку сформувало переконаність у тому, що за будь-яких обставин близькі люди завжди нададуть їм допомогу, а тому соціальне визнання не стало важливим орієнтиром у досяганні життєвого успіху.

Таблиця

Залежність змісту уявлень про життєвий успіх від рівня прояву особистісних властивостей у молоді з різним життєвим досвідом (Н-критерій Краскела – Воллеса, Rсер)

Характер досвіду	Зміст уявлень про життєвий успіх	Особистісні властивості	Рівні прояву особистісних властивостей		Значущість, р
			низький	високий	
Досвід легкого досягання успіхів	Впливовість, Rсер	Досягнення успіху загалом	53,63	71,10	0,05
		Прагнення до влади	49,87	74,98	0,001
		Цінності влади	36,84	54,15	0,04
	Соціальне визнання, Rсер	Очікуване ставлення від інших	46,77	68,47	0,01
		Саморозуміння	57,44	68,25	0,02
	Професіоналізм, Rсер	Цілі життя	46,07	64,87	0,001
		Цінності самостійності	46,95	54,99	0,03
	Багатство, Rсер	Цінності влади	34,45	55,60	0,01
	Кар'єра, Rсер	Самовпевненість	51,83	70,96	0,02
		Локус контролю Я	55,57	68,81	0,04
	Покладання на соціальні зв'язки – на самого себе, Rсер	Самозвинувачення	67,41	52,06	0,02
		Цінності доброзичливості	54,91	48,09	0,05
	Нехтування – дотримання загальноприйнятих правил, Rсер	Цінності гедонізму	38,74	53,13	0,05

Досвід важкого досягання успіхів	Впливовість, Rсер	Прагнення влади	65,78	96,06	0,001
		Самоповага	67,63	81,09	0,03
		Самовпевненість	62,32	85,34	0,01
		Самоприйняття	63,49	72,50	0,03
		Цінності влади	49,22	74,52	0,001
	Добрі взаємини, Rсер	Доброзичливість	50,58	60,79	0,01
	Соціальне визнання, Rсер	Очікуване ставлення від інших	85,78	64,84	0,03
	Професіоналізм, Rсер	Доброзичливість	40,84	71,41	0,001
	Багатство, Rсер	Цінності влади	43,52	73,07	0,001
	Нехтування – дотримання загальноприйнятих правил, Rсер	Автосимпатія	64,82	87,61	0,001
		Очікуване ставлення від інших	64,82	71,85	0,02
	Покладання на соціальні зв'язки – на самого себе, Rсер	Цілі життя	57,74	82,38	0,01
		Процес життя	62,23	83,63	0,02
Результативність		69,87	83,44	0,05	
Осмисленість життя		62,12	81,69	0,05	
Досвід невдач	Кар'єра, Rсер	Життєві цілі	19,21	14,27	0,03
		Цінності конформності	18,97	24,31	0,04
	Багатство, Rсер	Ставлення інших	22,60	14,81	0,04
	Соціальне визнання, Rсер	Самозвинувачення	14,63	22,39	0,05
		Самоінтерес	23,42	13,15	0,01
	Покладання на соціальні зв'язки – на самого себе, Rсер	Досягнення успіху	23,07	31,56	0,04
		Самовпевненість	17,42	31,00	0,03
		Самоприйняття	16,74	26,93	0,05
Самоінтерес		17,75	28,00	0,01	
Нехтування – дотримання загальноприйнятих правил, Rсер	Автосимпатія	17,81	22,27	0,01	

Привабливість *багатства* для молоді з досвідом невдач підсилюється негативним ставленням інших до неї, а для молоді з різним досвідом досягання успіхів – цінностями влади. Тут також досвід невдач зумовлює компенсаторний вплив негативною Я-концепції на їхній вибір, що може бути наслідком браку підтримки з боку

найближчого оточення в момент переживання життєвих труднощів у минулому, тому ця компенсація відбувається через заміщення потреби в позитивному ставленні інших прагненням до багатства. Вплив цінностей влади на вибір багатства у молоді з різним досвідом досягання успіхів є радше проявом прагнення тримати різні ситуації у своєму житті під контролем, де багатство постає як символічне втілення влади.

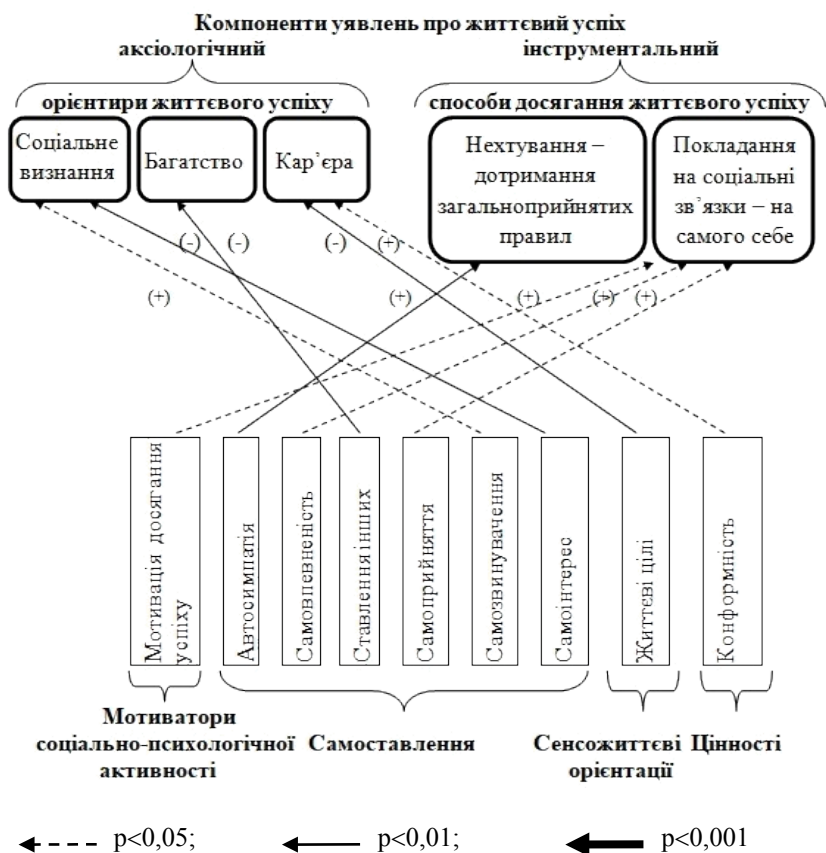

Рис. 6. Соціально-змістовий напрям вироблення уявлень про життєвий успіх у молоді з досвідом невдач

Цікаві особливості можна спостерігати у виборі молоддю *кар'єри*. Якщо для молоді з досвідом невдач брак цілей у житті і виражені цінності конформності визначають важливість у їхньому житті

кар'єри, то для молоді з досвідом легкого досягання успіху вагому роль у її виборі відіграють виражений локус контролю Я і впевненість у собі. У першому випадку така особливість свідчить про те, що кар'єра, як соціальний ліфт у професійному становленні молоді, є орієнтиром, що дає змогу подолати невизначеність у власному житті, що виникла як наслідок життєвих негараздів, проте такий вибір змушує її жертвувати своєю самостійністю і поступатися власними переконаннями на користь визнання у професійному середовищі. Ця особливість характеризує зростання важливості кар'єри внаслідок посилення конформістських настановлень молоді, що має проблеми із самовизначенням. Для молоді з досвідом легкого досягання успіху вибір кар'єри зумовлюється іншими причинами. Її вибір є проявом зайнятої позиції в житті, яка демонструє впевненість у досягнні намічених цілей і передбачає власну відповідальність за успіх чи невдачі в реалізації планів. Такі тенденції підкреслюють вплив впевненості в собі на прагнення успішної кар'єри.

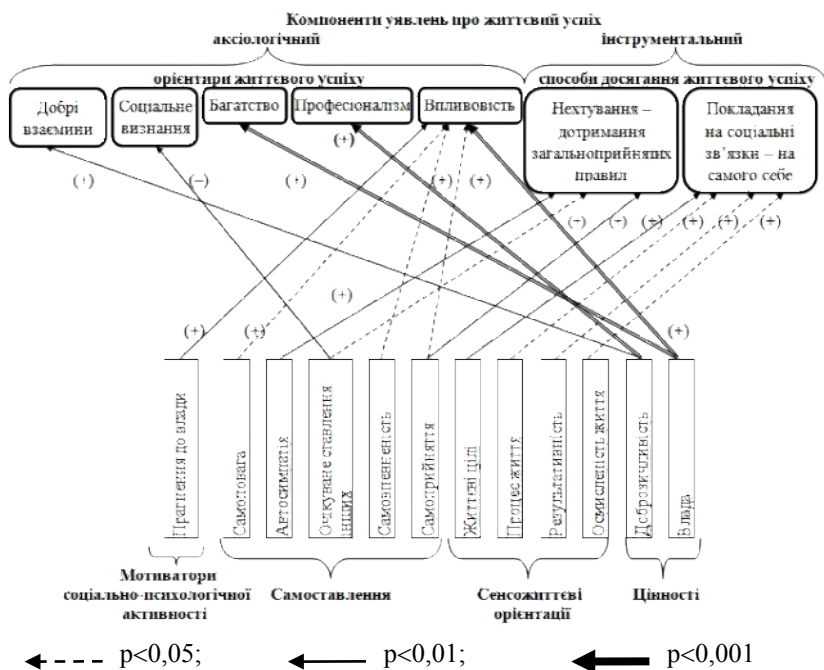

Рис. 7. Соціально-змістовий напрям вироблення уявлень про життєвий успіх у молоді з досвідом важкого досягання успіхів

Значення *професіоналізму* для молоді з досвідом легкого досягання успіхів у минулому посилюється чіткими життєвими цілями, що свідчить про певну зрілість молодих респондентів у виборі професії та розуміння її важливої ролі в їхньому самовизначенні та реалізації здібностей.

Важливість *впливовості* для респондентів із різним досвідом досягання успіхів у минулому зумовлюють виражена мотивація прагнення до влади і цінності влади. Ця особливість у *впливі цінностей влади на зростання значення впливовості серед свого оточення* є цілком логічною. Проте особливий інтерес становить посилення важливості впливовості очікуваного позитивного ставлення інших, що говорить про те, що в минулому досягання успіхів і почуття певної переваги найближчим оточенням сприймалося схвально.

У виборі способів досягання життєвого успіху молодь із досвідом невдач у своїх уявленнях зорієнтована на нехтування загальноприйнятих правил і покладається на соціальні зв'язки, тоді як молодь з різним досвідом досягання успіхів більше тяжіє до дотримання цих правил і покладається на себе. Серед чинників, що підштовхують молодь із досвідом невдач до нехтування загальноприйнятих правил, можна назвати і брак симпатії до себе, що вказує на неконформістські тенденції у взаємодії з оточенням. Таке знецінення загальноприйнятих правил у виборі способів досягання життєвого успіху як результат зниження симпатії до себе характеризує протиставлення молоддю себе суспільним нормам як таким, що стають на заваді в досяганні життєвого успіху, а тому відкидання їх як непотрібного і незрозумілого є найбільш прийнятним способом досягти наміченого.

Натомість у молоді з важким досвідом на дотримання таких правил впливають очікуване позитивне ставлення інших, симпатія до себе і самоприйняття, що підкреслює роль позитивної Я-концепції в сприйманні правил і норм як інструменту в досягненні цілей. У молоді з легким досвідом на вибір цього способу впливають цінності гедонізму, що може свідчити про те, що вона цілком поділяє норми і правила, поширені в суспільстві, та навіть розглядає їх як єдино можливі і правильні для всіх.

У молоді з важким досвідом наявність цілей, емоційної насиченості, результативності та осмисленості життя, що є складовими сенсожиттєвих орієнтацій, позитивно впливають на значення власної особи в досяганні життєвого успіху. Це розкриває роль осмислення своїх успіхів та невдач і труднощів, які виникали в минулому, у формуванні власної позиції щодо того, на кого покладатися в реалізації

своїх планів. Таке посилення орієнтації на себе у своїх досягненнях можна вважати результатом зрілої життєвої позиції.

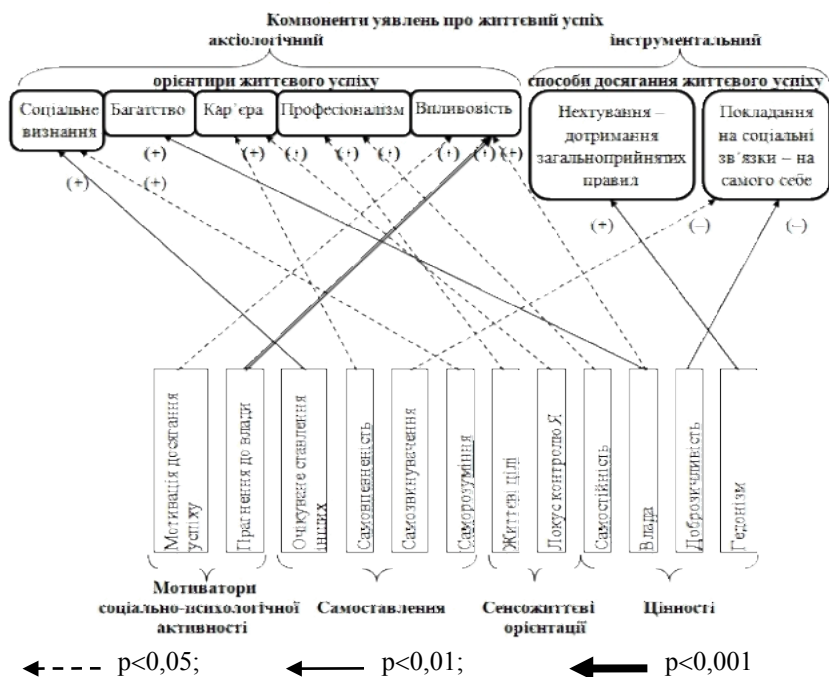

Рис. 8. Соціально-змістовий напрям вироблення уявлень про життєвий успіх у молоді з досвідом легкого досягання успіхів

Низький же прояв мотивації досягнення успіху, брак самовпевненості, самоприйняття і самоінтересу в молоді з досвідом невдач зменшують власну відповідальність за досягнення життєвого успіху і змушують покладатися на соціальні зв'язки, а не на себе. У цьому випадку таке посилення ролі соціальних зв'язків унаслідок впливу негативних аспектів самоставлення відображає вплив негативних аспектів Я-концепції на вибір молоді і показує, що соціальні зв'язки постають важливим інструментом компенсації її неспроможності досягти важливих для себе цілей.

Що ж до молоді з досвідом легкого досягання успіхів, то низький прояв самовинувачення посилює її орієнтацію на себе, а виражені цінності доброзичливості впливають на посилення орієнтації на соціальні зв'язки у своїх досягненнях. Покладання власної відпові-

дальності за успіхи і невдачі на себе говорить про минулий досвід, коли життєві завдання молодь навчилася вирішувати самостійно без допомоги найближчого оточення, що, у свою чергу, сформувало впевненість у власних силах і зміцнило віру в себе.

Відповідно до мети нашого дослідження на основі отриманого емпіричного матеріалу вдалося визначити низку *соціально-психологічних особливостей* вироблення молоддю уявлень про життєвий успіх.

Соціально-компенсаторні особливості полягають у тому, що досвід невдач актуалізує вплив негативних особистісних властивостей на процес зумовлення змісту аксіологічного компонента уявлень: відбувається посилення значення соціального визнання внаслідок впливу негативних аспектів самоствавлення (високого рівня самозвинувачення, браку інтересу до себе, негативного ставлення інших); зростання значення кар'єри як наслідку впливу конформістських настановлень молоді, що має проблеми із самовизначенням; заміщення потреби в позитивному ставленні інших прагненням до багатства.

Соціально-статусні особливості характеризують вплив досвіду легкого досягання успіхів на посилення важливості соціального визнання і кар'єри для молоді з позитивними аспектами самоствавлення. Такий досвід зумовлює зростання значення соціального визнання внаслідок впливу позитивних аспектів ставлення до себе (очікуваного позитивного ставлення інших і розуміння себе); посилення прагнення кар'єри актуалізується впевненістю у собі (виражений локус контролю Я, впевненість у собі).

Владно-статусні особливості полягають у тому, що досвід важкого або легкого досягання успіхів у минулому однаковою мірою спричинює посилення ролі цінностей влади у виборі молоддю впливовості і багатства як орієнтирів життєвого успіху.

Маніпулятивно-орієнтаційні особливості означають, що внаслідок впливу досвіду невдач у молоді з негативними аспектами самоствавлення зумовлення змісту інструментального компонента уявлень відбувається в напрямі знецінення загальноприйнятих правил і перебільшення ролі соціальних зв'язків. Найбільше це проявилось в знеціненні загальноприйнятих правил у досяганні життєвого успіху внаслідок зниження симпатії до себе і в посиленні ролі соціальних зв'язків – унаслідок впливу браку самовпевненості, самоприйняття, самоінтересу.

Нормативно-орієнтаційні особливості найбільш виразно проявляються в підвищенні значення загальноприйнятих правил і посиленні орієнтації на себе, а не на соціальні зв'язки в досяганні життєвого

успіху. Досвід важкого досягання успіхів зумовлює вплив позитивних аспектів ставлення до себе (очікуване позитивне ставлення інших, симпатія до себе, самоприйняття) на зростання важливості загальноприйнятих правил, а осмислення власної життєвої позиції (наявність цілей, емоційна насиченість, результативність, осмисленість життя) – на посилення орієнтації на себе. Натомість досвід легкого досягання зумовлює вплив цінностей гедонізму на важливість дотримання загальноприйнятих правил, а зниження самозвинувачення – на посилення орієнтації на себе.

Висновки. Вироблення уявлень про життєвий успіх визначено як процес зумовлення минулим досвідом успіхів і невдач та особистісними властивостями, що сформувалися під впливом цього досвіду, змісту аксіологічного та інструментального компонентів цих уявлень, що полягає в посиленні або послабленні важливості певних орієнтирів життєвого успіху і способів їх досягання. Ранній досвід невдач та успіхів, важкість і легкість їх досягання стають передумовами вироблення уявлень про життєвий успіх. Результати проведеного емпіричного дослідження дали змогу виявити низку соціально-психологічних особливостей вироблення молоддю уявлень про життєвий успіх: соціально-компенсаторні полягають у тому, що досвід невдач актуалізує вплив негативних особистісних властивостей на процес зумовлення змісту аксіологічного компонента уявлень; соціально-статусні характеризують вплив досвіду легкого досягання успіхів у молоді з позитивними аспектами самоставлення на посилення важливості соціального визнання та прагнення кар'єри; владно-статусні ґрунтуються на тому, що досвід важкого або легкого досягання успіхів у минулому однаковою мірою посилює роль цінностей влади у виборі впливовості і багатства як орієнтирів життєвого успіху; маніпулятивно-орієнтаційні означають, що внаслідок впливу досвіду невдач у молоді з негативними аспектами самоставлення зумовлення змісту інструментального компонента уявлень відбувається через знецінення загальноприйнятих правил і перебільшення ролі соціальних зв'язків; нормативно-орієнтаційні проявляються в підвищенні значення загальноприйнятих правил і посиленні орієнтації на себе, а не на соціальні зв'язки.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в більш поглибленому вивченні впливу досвіду невдач на вироблення стратегій досягання життєвого успіху молоддю і в напрацюванні програм активної допомоги й наданні рекомендацій молоді, яка переживає труднощі в плануванні власного майбутнього, в особистісному та професійному самовизначенні.

Список використаних джерел

- Бевзенко, Л. Д. (2008). *Стили жизни переходного общества*. Киев: Институт социологии НАН Украины.
- Боровинська, І. Є. (2017). До психологічного розуміння понять «успіх», «успішність», «життєвий успіх», «життєва успішність». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*, 3(2), 142–148. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2017_3%282%29_26.
- Глуханюк, Н. С. (2005). *Практикум по психодиагностике*. Москва: Изд-во Московского психолого-социального института. Взято из http://www.miu.by/kaf_new/mpp/167.pdf.
- Гуляс, І. А. (2018). Життєвий успіх як соціально-психологічний феномен. *Проблеми сучасної психології*, 41, 69–78. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2018_41_8.
- Злобіна, О. Г. (2004). *Особистість як суб'єкт соціальних змін*. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Иванова, Т. Н. (2019). Представление о жизненном успехе молодежи и представителей старшего поколения: социологический аспект (эмпирический опыт исследования). *Балтийский гуманитарный журнал*, 8, 2 (27), 55–59.
- Карандашева, В. Н. (2004). *Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство*. Санкт-Петербург: Речь.
- Ключников, С. Ю. (2002). *Фактор успеха: новая психология саморазвития*. Москва: Беловодье.
- Козуб, Я. В. (2018). Мотивация достижения успеха как фактор эмоционального отношения студентов к учебно-профессиональной деятельности. *Проблеми сучасної психології*, 41, 69–78. Взято из <http://ubphj.nuph.edu.ua/index.php/2227-6246/article/view/157586/156872>.
- Леонтьев Д. А. (2000). *Тест смысложизненных ориентации (СЖО)*. Москва: Смысл.
- Макклелланд, Д. (2007). *Мотивация человека*. Санкт-Петербург: Питер.
- Москаленко, В. В. (2019). Особливості конативного компонента образу «економічно успішної людини» студентської молоді. *Актуальні проблеми психології*, Т. 12, 25, 193–202.
- Прядко, Н. О. (2015). Мотивація досягнення як детермінанта успіху в професійній діяльності особистості. *Вісник національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*, 127, 177–180.
- Рашковська, І. В. (2016). Проблема життєвого успіху та її складові. *Актуальні проблеми психології*, Т. 1, 44, 143–148.
- Сохань, Л. В., Головаха, Е. И., Ануфриева, Р. А., Балакирева, О. Н., & Очеретяный, В. В. (Ред.). (1995). *Психология жизненного успеха: опыт социально-психологического анализа преодоления критических ситуаций*. Киев.

Фетискин, Н. П., Козлов, В. В., & Мануйлов Г. М. (2002). *Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп*. Москва: Изд-во Института психотерапии.

Хаммер, Я. С. (2008). Профессиональный успех и его детерминанты. *Вопросы психологии*, 4, 147–153.

References

Bevzenko, L. D. (2008). *Stili zhizni perekhodnogo obshchestva* [Life styles of a transitional society]. Kyiv: Publishing house of the Institute of Sociology NAS Ukraine. (in Russian)

Borovynska, I. Ye. (2017). Do psykholohichnoho rozuminnia poniattia «uspikh», «uspikh», «zhyttievyi uspikh», «zhyttieva uspishnist» [To the psychological understanding of the concepts «success», «success», «life success», «life success»]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Kherson State University. Series «Psychological Sciences»], 3 (2), 142–148. (in Ukrainian)

Fetiskin, N. P., Kozlov, V. V., & Manuylov, G. M. (2002). *Sotsialno-psikhologicheskaya diagnostika razvitiya lichnosti i malykh grupp* [Socio-psychological diagnostics of personality development of small groups], Moscow: Publishing house of the Institute of Psychotherapy. (in Russian)

Glukhanyuk, N. S. (2005). *Praktikum po psikhodiagnostike* [Psychodiagnostic Workshop: Tutorial]. Moscow: Publishing House of the Moscow Psychological and Social Institute. Retrieved from http://www.miu.by/kaf_new/mpp/167.pdf. (in Russian)

Hulias, I. A. (2018). Zhyttievyi uspikh yak sotsialno-psykholohichniy fenomen [Life success as a socio-psychological phenomenon]. *Problemy suchasnoi psykholohii* [Problems of Modern Psychology], 41, 69–78, Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2018_41_8. (in Ukrainian)

Ivanova, T. N. (2019). Predstavleniye o zhiznennom uspekhe molodezhi i predstaviteley starshego pokoleniya: sotsiologicheskii aspekt (empiricheskii opyt issledovaniya) [Concept of the life success of young people and representatives of the older generation: sociological aspect (empirical research experience)]. *Baltiyskiy gumanitarnyy zhurnal* [Baltic Humanitarian Journal], 8, 2 (27), 55–59. (in Russian)

Karandasheva, V. N. (2004). *Metodika Shvartsa dlya izucheniya tsnnostey lichnosti: kontseptsiya i metodicheskoye rukovodstvo* [Schwartz's Methodology for Studying Personality Values: Concept and Methodological Guide]. St. Petersburg: Speech. (in Russian)

Khammer, Ya. S. (2008). Professionalnyy uspekhi i ego determinanty [Professional success and its determinants]. *Voprosy psikhologii* [Issues of psychology], 4, 147–153. (in Russian)

Klyuchnikov, S. Yu. (2002). Faktor uspekha: novaya psikhologiya samorazvitiya [Factor of success: new psychology of self-development]. Moscow: Belovode. (in Russian)

Kozub, Y. V. (2016). Motivatsiya dostizheniya uspekha kak faktor emotsionalnogo otnosheniya studentov k uchebno-professionalnoy deyatel'nosti [The success achievement motivation as a factor of emotional attitude of students to educational and professional activity]. *Problemy suchasnoi psikhologii* [Problems of Modern Psychology], 33, 257–280. Retrieved from <http://ubphj.nuph.edu.ua/index.php/2227-6246/article/view/157586/156872>. (in Russian)

Leontyev, D. A. (2000). *Test smyslozhiznennykh oriyentatsiy* (SZhO) [Test of meaningfulness orientation]. Moscow: Smysl. (in Russian)

Makl'elland, D. (2007). *Motivatsiya cheloveka* [Human motivation]. St. Petersburg: Piter. (in Russian)

Moskalenko, V. V. (2019). Osoblyvosti konatyvnoho komponenta obrazu «ekonomichno uspishnoi liudyny» studentskoi molodi [Features of the conative component of the image of «economically successful person» of student youth]. *Aktualni problemy psikhologii* [Actual problems of psychology], 12 (25), 193–202. (in Ukrainian)

Pryadko, N. O. (2015). Motyvatsiia dosiahnennia yak determinanta uspikhu u profesiinii diialnosti osobystosti [Motivation to achieve as a determinant of success in the professional activities of the individual]. *Visnyk natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka* [Bulletin of the T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»], 127, 177–180. (in Ukrainian)

Rashkovska, I. B. (2016). Problema zhyttievoho uspikhu ta yii skladovi [Problem of life success and aspects]. *Aktualni problemy psikhologii* [Actual problems of psychology], Vol. 1, 44, 143–148. (in Ukrainian)

Sokhan, L. V., Holovakha, Ye. I., Anufrieva, R. A., Balakireva, O. N., & Ocheretyanyy, V. V. (1995). *Psikhologiya zhiznennogo uspekha. Opyt sotsialno-psikhologicheskogo analiza preodoleniya kriticheskikh situatsiy* [Psychology of life success. Experience of a social and psychological analysis of overcoming crisis situations]. Kyiv. (in Russian)

Zlobina, O. G. (2004). *Osobystist yak subiekt sotsialnykh zmin* [Personality as an agent of social changes]. Kyiv: Publishing house of the Institute of Sociology NAS Ukraine. (in Ukrainian)